

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Cicero, statesmanship, and republicanism in Roman historiography

Jansen, L.M.

Citation

Jansen, L. M. (2022, January 26). *Cicero, statesmanship, and republicanism in Roman historiography*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3254418>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3254418>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nederlandse samenvatting

Dit proefschrift behandelt de reputatie van de staatsman M. Tullius Cicero in de Romeinse Keizertijd. Cicero neemt een bijzondere plek in binnen de westerse cultuurgeschiedenis vanwege zijn gigantische oeuvre, dat bestaat uit onder andere redevoeringen, retorische handboeken, filosofische verhandelingen en vele brieven aan zijn sociale kring in Rome. Zijn werk, maar ook zijn persoonlijkheid kennen een lange receptiegeschiedenis. Het NWO VIDI-project ‘Mediated Cicero’, waarvan dit promotieonderzoek deel uitmaakt, heeft getracht verschillende episoden van dit receptietraject in kaart te brengen.

Deze dissertatie zet zich af tegen de overwegend retorisch georiënteerde onderzoeksstudies die de laatste jaren zijn voortgebracht. In zulke studies wordt de beeldvorming rondom Cicero’s persona in de oudheid vooral verklaard vanuit de centrale rol die zijn werk innam in het Romeinse onderwijs. Dat Cicero’s naam onlosmakelijk verbonden was met de Latijnse welsprekendheid en met de bestudering van de retorica, staat buiten kijf. Er is echter ook een lange traditie waarin Cicero’s politieke daden de hoofdrol spelen; deze traditie strekt zich zelfs uit tot de moderne tijd. Westerse politici beroepen zich nog steeds op Cicero als de ware republikein of de ideale politicus.

Dit proefschrift bestaat uit een viertal thematische *case studies* die zich alle richten op de politieke aspecten van Cicero’s nagedachtenis. Een logische bron voor de beeldvorming rondom Cicero *politicus* is de antieke historiografie. Dit is een genre dat vaak wordt benaderd als regelrechte informatiebron over Cicero’s leven, maar minder vaak als een medium voor culturele beeldvorming. De geschiedschrijving uit de keizertijd is daarbij extra interessant aangezien zij Cicero’s politieke carrière weergeeft als een onderdeel van het historische proces waardoor de Republiek ten onder ging. Vanuit methodologisch oog-

punt probeert dit proefschrift een diverse benadering van de antieke bronnen te laten zien. Enerzijds is er een sterke focus op de teksten zelf ('close reading'): wat voor terminologie gebruiken de geschiedschrijvers om over Cicero te spreken? Hoe karakteriseren zij hem? Welke vertelmiddelen passen zij toe in hun verslag van Cicero's carrière? Anderzijds worden de teksten geplaatst in een breed cultureel-historisch, zelfs sociaal kader, dat steeds de vraag stelt: hoe verhoudt de beeldvorming over Cicero zich tot Romeinse ideeën over (politiek) leiderschap? Anders geformuleerd: hoe kunnen we specifieke beschrijvingen van Cicero's daden extrapoleren naar een algemeen begrip van de politiek-morele vraagstukken die de Romeinen bezig hielden?

Hoofdstuk 1 neemt een van de eerste historiografische bronnen over Cicero's consulaat, te weten Sallustius' *Bellum Catilinae* (*Samenzwering van Catilina*), onder de loep. Sallustius (86–35 v. Chr.) was een tijdgenoot, zelfs een bekende, van Cicero. De *Bellum Catilinae* is daarvoor een eigentijdse weergave van de gebeurtenissen tijdens Cicero's consulaat. Er is echter iets vreemds aan de manier waarop Sallustius Cicero neerzet in zijn werk: in tegenstelling tot de andere hoofdrolspelers in de Catilinarische samenzwering spreekt Cicero niet in de directe rede. Een aspect dat wel nadrukkelijk wordt gepresenteerd, is de slechte reputatie (*invidia*) die Cicero opliep als gevolg van de samenzwering. Veel onderzoekers hebben Sallustius' weergave van Cicero's daden daarom op een negatieve wijze geïnterpreteerd: Cicero's stem zou bewust onderdrukt worden en zijn consulaat bekritiseerd. In deze *case study* onderzoek ik de *Bellum Catilinae* vanuit het perspectief van *memory studies*. Binnen de 'memory studies' is recentelijk een beweging ontstaan die in plaats van 'herinneren' (het schriftelijk of oraal hervertellen en/of via monumenten vereeuwigen) juist het 'vergeten' (tot taboe maken, archiveren, onderdrukken) van bepaalde gebeurtenissen en figuren naar voren brengt. De *Bellum Catilinae* illustreert hoe zulk vergeten er in de praktijk uitziet: de geschiedschrijver toont zich vaardig in het selecteren, weglaten en herformuleren van historische gebeurtenissen – hier specifiek van Cicero's daden. Mijn analyse laat een genuanceerd beeld zien, waarin Sallustius probeert om Cicero's beschrijvingen van de samenzwering te *herschrijven* vanuit een onpersoonlijk perspectief, terwijl hij daarnaast een sterk morele boodschap

toevoegt aan het verhaal. Sallustius pakt belangrijke thema's uit de Catilinarische redevoeringen op, zoals de oorlogsterminologie en de kritiek (*invidia*) die onvermijdelijk op het hoofd van de consul neer zou komen als hij streng zou optreden tegen de samenzweerders. Een aspect dat centraal staat in Cicero's rede, maar dat Sallustius weglaat uit zijn relaas, is de functie van de consul als een soort generaal in de stad (*dux togatus*). In plaats van zich te richten op de machtige positie van de consul focaliseert Sallustius de ethische dilemma's die een politieke leider in tijden van crisis ervaart. Cicero's individuele rol in de samenzwering wordt hierdoor geabstraheerd naar de gecompliceerde taak van een civiele leider om de vrede in de staat te bewaren en morele normen na te leven. Dit moraliserende beeld spreekt ook uit de redevoeringen die Sallustius zijn hoofdpersonages laat houden. Zoals gezegd heeft het personage Cicero geen directe rede. Cruciaal in de besluitvorming over het lot van de samenzweerders zijn daarentegen de redes van Caesar en Cato (*Cat.* 51–52), twee politici die lijnrecht tegenover elkaar staan. Terwijl Caesar (in overeenstemming met zijn historische imago) een pleidooi houdt voor mildheid in het bestraffen van de samenzweerders, gebruikt Cato krachtige oorlogsretoriek die aanstuurt op de laatste, draconische maatregel: de doodstraf. In de redevoeringen van Caesar en Cato vindt men impliciete verwijzingen naar passages in Cicero's *Catilinarische redevoeringen*. Caesar veroordeelt de opzweepende retorica die zo kenmerkend is voor de *Catilinaria*; Cato gebruikt, op zijn beurt, juist wel het type oorlogsmetafoor dat Cicero al toegepaste, maar steekt deze in een moreel verantwoord jasje. Terwijl de geschiedschrijver de *Catilinaria* haast geheel weglaat uit zijn narratief, suggereert Caesars rede dat dergelijke rede een verkeerd soort besluitvorming in de hand werken, en introduceert Cato een type argumentatie dat ver uitstijgt boven de Ciceroniaanse pathetiek. Met Cato's rede wordt als het ware de retorica waarmee Cicero als consul de staat tegen Catilina had beschermd, *overschreven*.

Hoofdstuk 2 onderzoekt hoe de beeldvorming rond Cicero en Cato de Jongere zich verder ontwikkelt in de vroege Keizertijd. De *Bellum Catilinae* illustreert goed hoe Cato al in zijn eigen tijd tot een symboolfiguur voor de Republiek werd. Daarmee rijst echter de vraag: als Cato de idealen van de Republiek personifieert, met welk soort po-

litiek beleid identificeerden de Romeinen Cicero dan? Deze tweede *case study* richt zich geheel op het proces waardoor de daden van historische helden een symboolfunctie krijgen voor latere generaties. Dit proces noemen moderne geleerden exemplariteit. Exemplariteit kan gezien worden als een cultureel discours waarin de Romeinse geschiedenis wordt gecategoriseerd aan de hand van korte verhalen, *exempla*, die een morele boodschap over deugd en ondeugd uitdragen. In deze *exempla* staat altijd een specifieke historische figuur, een 'held', centraal. Moderne exemplariteitstheorie stelt dat er verschillende stappen bestaan in de commemoratie van zo'n held: 1) de (helden)daad; 2) de positieve of negatieve evaluatie van zijn medeburgers; 3) de monumentalisering van de heldendaad in het stadslandschap en/of in de literatuur; 4) de opname van de daad in het cultureel geheugen, waar deze voortdurend tot een normatieve discussie uitnodigt. Met name stap 4, de morele conceptualisatie van de daden in het cultureel geheugen, is relevant wanneer we kijken naar de receptie van republikeinse politici in de keizertijd. Met behulp van het exemplariteitsmodel demonstreer ik dat Cicero's politieke carrière evenzo werd aangewend als normatief symbool in het Romeinse publieke debat.

Hoewel moderne geleerden vaak betogen dat Cicero's daden geen goed materiaal waren voor positieve *exempla* over leiderschap, laat mijn onderzoek zien dat dit argument geen recht doet aan de historische traditie. Na een algemeen overzicht van de aard en functie van *exempla* introduceert hoofdstuk 2 het werk van de Tiberiaanse auteurs Velleius Paterculus (19 v. Chr. – na 30 n. Chr.) en Valerius Maximus (fl. 14–37 n. Chr.). In deze bronnen uit de vroege keizertijd heeft Cicero een diverse set eigenschappen; ze zetten hem in een positief daglicht, maar hij vormt niet direct een symbool voor zijn tijd of voor de Republiek. In Velleius' *Historiae Romanae* (Romeinse geschiedenis) wordt hij geprezen als beschermer van de Republiek, terwijl de *Facta et dicta memorabilia* (Gedenkwaardige daden en gezegden) van Valerius Maximus een intellectueel en een patriot in de ruimste zin van het woord presenteren. Het beeld van Cato de Jongere als politicus is daarentegen veel uitgesprokener. In alle *exempla* over zijn openbare leven wordt de nadruk gelegd op morele superioriteit en op leiderschap. Sterker nog, Cato heeft het vermogen om het volk en de senaat van Rome te verenigen – Cicero heeft slechts het vermogen om oppervlakkig de vrede

te bewaren. Op basis van Velleius en Valerius kunnen we concluderen dat Cato de Romeinse deugd en mannelijkheid (*virtus*) pur sang is. Dit maakt hem ook de best mogelijke vertegenwoordiger van de traditionele waarden van de Republiek.

In het tweede deel van hoofdstuk 2 plaats ik de beknopte beschrijvingen van Velleius en Valerius in de bredere context van de vroege keizertijd door een vergelijking te maken met de *Bellum Civile* (*Burgeroorlog*) van Lucanus (39–65 n. Chr.). Dit epos, over de oorlog tussen Caesar en Pompeius in de jaren 49–45 v. Chr., illustreert in groter detail het al eerder geschetste contrast tussen Cicero en Cato. Cicero mag dan een handig spreker en betrokken staatsman zijn, Cato is het bolwerk van de Republiek en alle waarden die zij vertegenwoordigt. Cicero's republikeinse idealen behelzen weinig meer dan de zorg om de macht van de elite, die door Caesar verloren zou gaan. Cato echter, nog afgezien van zijn eigen onberispelijke moed en doorzettingsvermogen, weet in zijn eentje de moraal van het gehele Pompeiaanse leger hoog te houden. Samen met de *exempla* in Velleius en Valerius demonstreert de *Bellum Civile* een duidelijke historische trend in de vroege keizertijd: het uitgesproken moraliserende karakter van Cato's daden maakt *hem* de ultieme leider van de Republiek, en niet Cicero. Cicero's figuur wordt verbonden met de senatoriale elite, terwijl Cato (ook) een directe connectie heeft met het Romeinse volk.

In **hoofdstuk 3** wordt de ethische component van politiek leiderschap verder verkend met behulp van zowel het exemplariteitsmodel, dat is geïntroduceerd in hoofdstuk 2, alsook moderne theorieën over leiderschap. Daarbij zet ik een stap vooruit in de (keizer)tijd en breid ik de Latijnse bronnen uit met de Griekse. De wetenschappelijke discussie over exemplariteit in de Romeinse oudheid richt zich met name op de relatie tussen de exemplarische held en zijn navolgers; met andere woorden, de morele reflectie op en eventuele imitatie van de daden van de held. Mijn onderzoek stelt de *eigen* reflectie van de held centraal. In de *exempla* over Cato is goed te zien dat zijn morele houding een belangrijk onderdeel is van zijn status als leider van het Romeinse volk. Binnen moderne leiderschapstheorie bestaat het idee dat dit type leiderschap, te weten 'ethisch leiderschap', zeer succesvol is. Behalve de integriteit van de leider en hun betrokkenheid bij de gemeenschap is

een belangrijke eigenschap van de ethisch leider dat zij 'ethisch competent' zijn. Volgens het invloedrijke model van Donald Menzel (zie proefschrift, p. 168) betekent dit concreet dat de leider beschikt over verscheidene sub-competenties, te weten hoge morele standaarden, een kennis van de normen en waarden van de gemeenschap en een vermogen om deze kennis toe te passen op de praktijk, het kunnen (h)erkennen en uitdragen van die normen en waarden naar anderen toe, en ten slotte het aanmoedigen van dergelijk gedrag bij anderen. Menzels model vormt het hermeneutisch raamwerk voor een nauwkeurige bestudering van Cicero's morele karakter in de historische traditie. Concreet gezegd, in dit hoofdstuk worden Cicero's *virtus*, zijn kennis en praktische invulling van de Romeinse normen en waarden alsmede zijn vermogen om anderen het goede voorbeeld te geven onderzocht. Een eerste, directe uiting van zijn ethische (in)competentie is te vinden in zijn redevoeringen. Retorica en vrije rede (*parrhēsia*, *libertas*), zoals die worden besproken door Plutarchus (ca. 46–120 n. Chr.) en Cassius Dio (163/164 – ca. 235 n. Chr.), is een belangrijke voorwaarde voor een functionerende staat, en in het bijzonder voor een gezonde Republiek. Retorische middelen horen door politici aangewend te worden ten behoeve van de rust en vrede. Het beeld dat deze Griekse auteurs schetsen van Cicero's publieke optreden, weersprekt dit ideaal. In plaats van de kalmte te bewaren, hitst Cicero het volk op; in plaats van zijn retorische kwaliteiten ondergeschikt te maken aan het welzijn van de staat is hij slechts geïnteresseerd in het vergroten van zijn persoonlijke roem. Een vergelijking met Plutarchus' en Cassius Dio's lovende bespreking van Cato de Jongere laat zien waar het Cicero aan ontbreekt: een vermogen tot succesvol reflecteren op de ethische (morele) implicaties van zijn retorica. Het idee dat Cicero's publieke rede 'onethisch' is, valt echter moeilijk te rijmen met de erkenning, in deze zelfde auteurs, dat hij ook een intellectueel en een filosoof was.

Het tweede deel van hoofdstuk 3 wil deze schijnbare inconsistentie wegnemen. Het toetst het model van Menzel aan de theorieën van Plutarchus en Seneca over goed staatsmanschap; beide auteurs documenteren het belang dat in de keizertijd werd gehecht aan de filosofische educatie van de politicus. De ideale politicus, in de werken van Plutarchus en Seneca, is een man met vergaande kennis over ethiek en een innerlijke neiging naar deugdzzaamheid. Het resultaat is dat hij niet

alleen *zelf* evenwichtig weet om te gaan met zijn hoge positie, maar ook *anderen* kan onderwijzen over de juiste normen en waarden. Dit laatste maakt hem vooral tot een voorbeeldfiguur binnen zijn gemeenschap. In hun portret van Cicero beroepen Plutarchus en Seneca zich op dit algemene beeld over staatsmanschap. Cicero's rechtschapen inborst en zijn hang naar excelleren worden geroemd, maar tegelijkertijd worden zijn onevenwichtigheid, zijn eerezuchtigheid en zijn onvermogen om anderen correct moreel gedrag aan te leren betreurd. Het is goed om te benadrukken dat Cicero dus enerzijds een baken van intellectualisme en educatie, anderzijds een voorbeeld van de corrumperende aard van de politiek kan zijn. In het slotgedeelte van dit hoofdstuk betoog ik dat ook het Cicero-beeld in Cassius Dio binnen dit conceptuele kader begrepen moet worden. Met name de dialoog tussen Philiscus en Cicero is bedoeld om te demonstreren dat Cicero's filosofische, ethische voor-treffelijkheid op gespannen voet staat met zijn gedrag in het openbaar. Daarbij is Dio er niet op uit om Cicero's reputatie te schaden, maar eerder om te laten zien dat de sociale en politieke organisatie van de Republiek door en door verrot was.

Hoofdstuk 4 beargumenteert dat de Griekse geschiedschrijvers Cicero tot een cultuuroverstijgend symbool van (corrupte) politieke retorica maken. Opmerkelijk genoeg is er in de Latijnse historiografie geen redevoering van Cicero te vinden; de Griekse historiografie daarentegen levert ons een sterke staaltje Ciceroniaanse welsprekendheid. Dit hoofdstuk behandelt de tweede-eeuwse auteur Appianus van Alexandrië (ca. 95 – 165 n. Chr.) en wederom Cassius Dio, die in hoofdstuk 3 is geïntroduceerd. Beide historiografen hebben hun eigen 'Philippische' debat geënceneerd. Cicero's *Philippicae* (*Philippische redevoeringen*) zijn al sinds de oudheid een belangrijke bron voor de gebeurtenissen na Caesars dood. Het feit dat Appianus en Cassius Dio elementen uit deze redevoeringen overnemen voor hun relaas van die periode is dus niet zo vreemd. Wat frappant is, is de keuze om het politieke conflict te illustreren met behulp van uitvoerige speeches in de directe rede: de figuur Cicero geeft bij beide geschiedschrijvers eerst zelf een redevoering, die vervolgens weersproken wordt door redevoeringen van Antonius' aanhangers in Rome – in Appianus is dit L. Calpurnius Piso, in Dio Q. Fufius Calenus. In beide gevallen is de rede van Cicero's te-

genstander de effectievere. Sterker nog, Cicero's polemische houding en zijn emotionele betrokkenheid bij de situatie werken averechts. Appianus creëert een narratief waarin zowel Piso als Cicero verraderlijke retorische middelen gebruiken om hun partij de overwinning te laten behalen; in het bijzonder Cicero's verdediging van de belangen van de elite gaat ten koste van het belang van de staat. Door verbale parallellen met Demosthenische (Attische) retorica weet Appianus een historisch-ideologische laag toe te voegen aan het Philippische debat, waarin de val van de Republiek, net als de val van de Atheense democratie, onvermijdelijk lijkt. Net als Appianus construeert ook Cassius Dio een verhaallijn waarin Cicero en zijn aanhangers duidelijk afsterven op een politieke mislukking. Dio is echter veel explicieter in de manier waarop hij Cicero's eigen politieke keuzes en zijn gedrag jegens anderen onderdeel maakt van de politieke crisis. Door Ciceroniaanse slogans uit de originele *Philippicae* te imiteren zet de geschiedschrijver een beeld neer van een arrogante, zelfingenomen politicus die zich vooral druk maakt over zijn eigen reputatie en niet zozeer over wat het beste is voor de staat. Terwijl Dio's Cicero spreekt met een Ciceroniaanse stem, spreekt zijn tegenstander Calenus, net zoals Piso, met de stem van het morele overwicht. Calenus bevestigt het beeld van Cicero dat al eerder wordt geschetst in het hoofdnarratief door de historiograaf (Cass. Dio 38.12.6–7, 45.17.4): een geregeld roekeloze, op roem beluste blaaskaak, die het publieke belang uit het oog verliest. Zowel Dio als ook Appianus betogen dat het Cicero's noodlot is, als gevolg van zulke politieke misvattingen, om samen met de Republiek ten onder te gaan.

In hoofdstuk 3 is met name Cicero's persoonlijke houding ten opzichte van zijn openbare functie besproken, die niet overeenkomt met het ideaal van de harmoniestichtende staatsman. Naast het probleem dat Cicero, volgens de schrijvers uit de keizertijd, zijn persoonlijke ambities niet weet te conformeren aan de standaarden waaraan een Romeinse staatsman moest voldoen, sijpelt het onvermogen om emoties te beteugelen en het morele voorbeeld te geven ook door in zijn publieke redevoeringen. Hiervan zijn de *Philippicae*, volgens Appianus en Cassius Dio, een uitstekend voorbeeld. Het is goed om te bedenken dat de *Philippicae* niet slechts dienen tot het negatief karakteriseren van onze specifieke staatsman, maar vooral ook een trend moeten weerge-

ven. In de ogen van de Griekse geschiedschrijvers verstoorde de republikeinse gewoonte om politieke conflicten uit te vechten in publieke redevoeringen het evenwicht in de staat. Zij bieden een interpretatie van de Romeinse geschiedenis waarin competitie en persoonlijke ambitie het telkens winnen van de belangen van de gemeenschap, waardoor de instituties van de Republiek van binnenuit worden uitgehold.

In de **conclusie** duid ik een aantal rode lijnen aan in de lange traditie van Sallustius tot Cassius Dio, die betrekking hebben op Cicero's politieke overtuigingen, zijn retorische vaardigheden en zijn falen als filosoof-politicus. De keizertijdlijke weergave van Cicero's politieke carrière blijkt verrassend consistent. Ten eerste, als het gaat om zijn politieke voorkeuren, wordt Cicero sterk geframed als een conservatieve aristocraat, een lid van de senatoriale elite. Zijn wereldbeeld wordt bepaald door de Romeinse aristocratische ambitie om zo snel mogelijk omhoog te klimmen op de politieke ladder en het hoogst mogelijke succes te behalen – in Cicero's geval was dit niet alleen het consulaat, maar ook de overwinning op de Catilinarische samenzweerders. Daarbij wordt Cicero's republikeinse gedachtegoed, zoals hij dat uiteenzet in zijn filosofische oeuvre, niet verbonden met zijn rol in de politieke praktijk; specifieke republikeinse waarden, zoals *libertas* of burgermoed in het algemeen, worden in de Romeinse historische traditie eerder gesymboliseerd door de daden van Cato de Jongere. Ten tweede speelt de retorica een centrale rol in de beoordeling van Cicero's carrière. In eerste instantie komt dit door zijn reputatie als grootste redenaar die Rome ooit gekend heeft. Er is echter nog een ander aspect aan Cicero's welsprekendheid dat zijn imago definieert: het gebrek aan ethische reflectie in zijn gebruik van retorica als middel om een politiek doel te bereiken. Dit brengt ons bij een derde rode draad in de historische traditie: Cicero's onvermogen om zich 'filosofisch' op te stellen in complexe situaties en daarmee passend leiderschap te tonen. Met wat de geschiedschrijvers beschrijven als irrationeel gedrag werkt Cicero niet alleen zijn eigen politiek falen in de hand, maar draagt hij daarnaast bij aan de corrupte besluitvorming en partijvorming die de Republiek naar de ondergang hebben geholpen. Het feit dat Cicero's leven door Romeinse geschiedschrijvers onderdeel wordt gemaakt van dergelijke politieke analyses over het lot van de Republiek is een con-

clusie die aantoonst in hoe grote mate de Romeinse historiografen de geschiedenis van gebeurtenissen verbonden met de geschiedenis van 'grote mannen'.

Wat tot slot te weinig wordt erkend in moderne studies, maar wordt benadrukt in deze dissertatie, is dat de Griekse geschiedschrijvers, van Plutarchus tot Cassius Dio, een extra laag toevoegen aan hun analyse van de 'Val' van Cicero en van de Republiek. Hun interpretatie van zowel de woorden als daden van Cicero wordt sterk gekleurd door een constante vergelijking met Demosthenes. Een belangrijke overkoepelende observatie die wordt gedaan en die verder uitgewerkt moet worden in vervolgonderzoek, is dat, bij de Griekse schrijvers, het einde van de Republiek tot op zekere hoogte wordt gespiegeld aan de val van de democratie in Athene. Dit heeft natuurlijk grote gevolgen voor hun presentatie van de gebeurtenissen in republikeins Rome – en voor de manier waarop oud-historici en classici deze geschiedwerken zouden moeten lezen.

De keizertijdlike karakterisering van Cicero *politicus* moeten we niet benaderen als geïsoleerde verhalen over één historische figuur, maar als een dwarsdoorsnede van de vragen die de Romeinen verbonden aan staatsmanschap in het algemeen. In het geval van laat-republikeinse politici zoals Cicero en ook Cato de Jongere neemt vooral 'crisis management', het vermogen om succesvol een gemeenschap door een politieke crisis heen te leiden, een grote rol in. Ondanks zijn kennis van politiek-ethische kwesties en zijn welsprekendheid slaagt Cicero er niet in om de Republiek van haar eigen ondergang te redden. De antieke verklaring hiervoor is dat het onvermogen om zijn ambities en emoties te beteugelen hem ethisch incompetent maken; qua leiderschap betekent dit dat hij geen moreel boegbeeld voor zijn medeburgers kan zijn. Cicero verwordt in de Romeinse keizertijd tot een stereotype tragische held, die ondanks – of misschien juist als gevolg van – zijn intellectueelisme volledig misleid wordt door politieke machts spelen, en ten onder gaat aan hetzelfde systeem dat hij zolang heeft proberen te beschermen.